

ПОРІВНЯННЯ СИНТЕТИЧНИХ ТА АНАЛІТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ДЕЯКИХ ТИПОВИХ АСПЕКТНИХ СМИСЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ ТА ЇХНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ

Шляхом зіставного дослідження у статті встановлено наявність інваріантного значення українського префіксу *за-* і три типи аспектних смислів: початок, кінець та надмірність дії. Ці смисли виражаються наступними лексико-морфологічними засобами у сучасній англійській мові: *to begin + V to: заспівав– began to sing (47%)*; *V+R; V+N; V+A: закрутив – turned it fast; Pr+V: зауважити – to remark (48%)*; *over+V: загодувати– to overfeed*. Зіставлення дистрибуції смислів та лінгвістичних засобів вираження у двох мовах показує: перший та другий смисли приблизно рівнозначні (47 і 48%), а третій – незначний (5%); в англійській мові вказані смисли виражаються, головним чином, поєднанням окремих слів, морфологічні ж засоби складають тільки 5% і не у всіх смислах рівномірно.

Ключові слова: аспектний смисл, лексико-морфологічні засоби, інваріантне значення, точка орієнтури, відношення у просторі та часі.

Путём сопоставительного исследования в статье установлено наличие инвариантного значения украинской приставки *за-* и три типа аспектных смыслов: начало, конец и чрезмерность действия. Эти смыслы выражаются следующими лексико-морфологическими средствами в современном английском языке: *to begin + Vto: заспівав– began to sing (47%)*; *V+R; V+N; V+A: закрутив – turned it fast; Pr+V: зауважити – to remark (48%)*; *over+V: загодувати– to overfeed*. Сопоставление дистрибуции смыслов и лингвистических средств выражения в двух языках показывает: первый и второй смыслы примерно равнозначны (47 и 48%), а третий – незначителен (5%); в английском языке указанные смыслы выражаются, главным образом, сочетанием отдельных слов, морфологические же средства составляют всего лишь 5% и то не во всех смыслах равномерно.

Ключевые слова: аспектный смысл, лексико-морфологические средства, инвариантное значение, точка ориентира, отношение в пространстве и во времени.

*It has been established that the Ukrainian prefix *за-* with its invariant meaning produces three kinds of aspectual meanings, viz., (a) the beginning, (b) the end and, (c) the outlasting of action. These are expressed by the following linguistic means in Modern English: (a) to begin+Vto –zasпівав –began to sing (47%); (b) V+R; V+N; V+A –закрутив–turned it fast; Pr+V–зауважити–to remark (48%); (c) over+ V –загодувати –to overfeed. The comparison of the linguistic means expressing the same meaning in the languages compared reveals the highly analytical structure of Modern English with synthetic means barely constituting 5% unevenly distributed between the above three senses.*

Key words: aspectual sense, linguistic means, invariant meaning, reference point, relations in space and time.

Викладання англійської мовистудентам, рідною мовою яких є українська, значною мірою ускладнюється наявністю деяких категоріальних відмінностей у системі дієслів української та англійської мов, зіставлення яких у процесі викладання виявляється

неминучим і навіть необхідним для підкреслення своєрідності англійської мови. Зокрема, в категорії українського дієслова є протиставлення за видом: *співати – заспівати, співати – проспівати* тощо. В англійській мові, як відомо, таких категоріальних протиставлень дієслова не мають, але це зовсім не означає, що в англійській мові неможливо виразити відповідні аспекти перебігу та розгортання дії в часі.

Виникає, таким чином, необхідність дати об'єктивну, науково обґрунтовану відповідь на питання, якими лексико-граматичними засобами в сучасній англійській мові виражаються певні аспекти дії: початок, продовження, кінець і повторення. Вирішення цього питання, на нашу думку, особливо потрібне тепер, коли від молодих спеціалістів вимагається практичне володіння мовою. Порівняльне лінгвістичне дослідження відповідного явища різних неспоріднених мов дуже важливе також в теоретичному плані. Такі дослідження допомагають лінгвісту глибше проникнути в суть специфічних особливостей і властивостей певної мови.

Порівняльне дослідження різних рівнів мов проводилось і проводиться нерівномірно: найкращих успіхів досягнуто в галузі фонології та граматики. Лексичі ж відводиться порівняно менше уваги, а саме в лексичі, на нашу думку, можна досягнути вирішення ряду практичних і теоретичних питань, якщо проводити дослідження з відповідною послідовністю і на основі чітко опрацьованої методики.

Для нашого дослідження відповідно до поставленого завдання були взяті ділянки лексико-семантичних систем української та англійської мов зі спільним змістом – обмеження процесу дії в просторі та часі. Як відомо, в українській мові аспекти визначаються різними префіксами, наприклад: *при-бігти, за-бігти, ви-бігти, про-бігти* та ін. В англійській мові система префіксів зруйнувалася ще в давньоанглійському періоді розвитку мови. Так, Т. А. Єгорова стверджує, що в давньоанглійський період префікси деякою мірою виконували також граматичну функцію: вони могли змінювати вид дієслів, наприклад: *tawan – косити, atawan – скосити*. Але граматична функція префіксів є набагато слабшою, ніж семантична, і вже в писемну епоху давньоанглійського періоду поширення не мала. Новим було перетворення окремих префіксів у елементи, які йшли за дієслівною основою, але виконували ту ж саму функцію, яка раніше виконувалася префіксами. Звідси виникає питання: якими мовними засобами виражаються в сучасній англійській мові значення відповідних українських префіксів? В даній статті будуть розглянуті англійські еквіваленти українського префікса **за-**.

Вивчення спеціальних лексикологічних і лексикографічних праць з цього питання показує, що одні й ті самі префікси мають до десяти та навіть більше різних значень. При цьому різні значення префіксів виводяться головним чином із різних дієслівних коренів. Виділення різних значень тих самих префіксів різними авторами свідчить про хиткість та суб'єктивність критеріїв виділення і класифікації цих значень.

Так, описуючи різні типи значень префіксаза-, А. М. Кулюкін виділив 8 типів значень цього префікса. Автор практично згрупував усі префіксальні дієслова у 8 груп і сам змушений був визнати, що чітких меж між цими групами не існує, що ці межі часто бувають "розмиті", а деякі дієслова відносяться до кількох груп, і тому різні значення префіксів взаємоперекриваються, як, наприклад, значення інтенсивності у *забігати* і початковості у *заспівати*. Зрозуміло, що ці значення префіксів виводяться в синтагматичному плані із семантичних особливостей відповідних дієслів: *бігати* – "інтенсивність", *співати* не має інтенсивності і тому – "початковість". Але саме парадигматичне значення цього префікса як лексико-семантичного компонента системи автор так і не визначив.

У своєму дослідженні ми виходимо із того факту, що сутність певного об'єкта пізнається через його зв'язки та відношення з іншими аналогічними об'єктами, які мають не тільки різні, а й спільні риси. Отже, в нашому випадку лінгвістичну суть префікса, його власне значення можна пізнати в парадигматичному плані відношень і зв'язків з іншими префіксами, а не тільки з дієсловами, іменниками тощо, тобто власне інваріантне значення префікса **за-**розпізнається у протиставленні з іншими префіксами (**ви-**, **про-**, **пере-** і т. д.).

Другим нашим вихідним положенням є нерозривність простору та часу. Отже, рух у просторі є водночас і рухом у часі. З цього виходить, що мовні засоби позначення руху в просторі придатні для позначення обмеження процесів і в часі. При цьому, як показав С. О. Гурський у своїй праці, відношення між суб'єктом і його станом у часі незмінно моделюються за відношенням між об'єктами в просторі. Під "станом" існування суб'єкта в часі тут і далі ми розуміємо стан діяльності, дію, позначену дієсловом.

Розглянемо семантичну суть префікса **за-**, починаючи з руху суб'єкта в просторі й інтерполюючи його на зміну стану в часі. Для виявлення власного значення префікса взагалі необхідно протиставити існування суб'єкта, позначене дієсловом без префікса, з існуванням того самого суб'єкта, позначеного тим самим дієсловом з префіксом. У такому разі відмінність смислу буде привнесена власним значенням самого префікса. Далі ця ж відмінність буде спроектована на

відношення між суб'єктом і його станом у часі (див. рис. 1). Суб'єкт рухався у просторі в напрямі до об'єкта протягом відрізка часу *ad*. Оскільки в точках часу *b*, *c* він ще не був за об'єктом, ми не можемо сказати *забіг*, а тільки *біг*. За точкою *d* суб'єкт знаходиться вже за об'єктом, ми його не бачимо (тому він позначений пунктиром). Тепер ми говоримо, що він *забіг*. Отже, префікс *за-* означає результативні відношення "за" між суб'єктом та об'єктом у просторі. Зрозуміло, що ці відношення не залежать від специфіки суб'єктів і об'єктів (*він забіг за будинок* тощо), а також від характеру самого руху (*зайшов, забіг, заповз* та ін. *за будинок*; *він забив, запхав* та ін. *цвях, палку*).

Незалежність специфіки відношень від співвідносних об'єктів лежить в основі проектування відношень у просторі на відношення в часі, тобто перехід від простору до часу, а саме: за певною точкою у просторі → за певною точкою в часі.

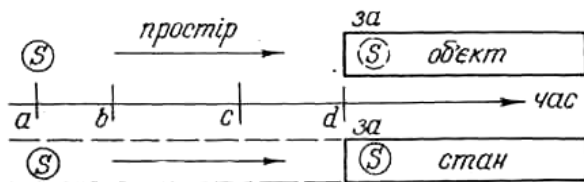

Рис. 1

Як показано на рис. 1, суб'єкт існував у відрізку часу *ad*, але нев позначеному стані, скажімо, співу. І тільки за точкою часу *d* він вже існує, почав існувати у певному, позначеному стані (співу), тобто відношення *за-* + *точка початку стану співу* = *заспівати, заспівав*. Отже, в дієсловах *зайти* і *забігати* значення префікса одне й те ж, інваріантне, а саме: за початком визначеного об'єкта в просторі або специфічного стану суб'єкта в часі, позначеного коренем дієслова.

Відношення "за" позначаються не тільки щодо початкової точки певного стану, а й щодо його кінцевої точки. У зв'язку з цим виникають прямо протилежні аспектні смисли при одному і тому ж інваріантному значенні самого префікса, наприклад: *за-співати* – почати співати, а *за-крутити* – довести процес кручення до кінця, тобто коли суб'єкт буде за кінцевою точкою процесу. Під значенням лінгвістичної одиниці тут і далі ми розуміємо її мінімальний інваріантний семантичний зміст у плані мови, а під смислом – змінний зміст, утворений у плані мовлення послідовним сполученням інваріантного значення, визначеного системою мови зі змінним

компонентом, заданим у мовленні. Наприклад, **за-** + початкова точка дії = "початок дії"; *за-співати*: **за-** + кінцева точка дії або кінцева точка її норми, звідси й відповідні смисли: "кінець дії" або "надмірність дії", наприклад: *за-крутити, за-годувати, за-дарувати*.

Перевірити правильність такої інтерпретації українського префікса допомагає відповідне вираження цих смислів у англійській мові. Так, відношення "за" (по ту сторону об'єкта) в просторі позначається англійським словом *over*, наприклад: *The tree over the river*.

Звідси, "за" – по ту сторону об'єкта в просторі – те ж саме, що й "за" – по ту сторону певного стану існування в часі (див. рис. 2).

Як бачимо, відношення "за" кінцевою точкою стану **с** породжує смисл закінчення даного стану існування суб'єкта в часі, тобто "закінчення, припинення дії", наприклад: збори закінчилися – *the meeting is over*, the lesson is over, etc.

Якщо відносна точка **с** (див. рис. 3) не є кінцевою точкою існування стану дії, а лише межею його норми, то відношення "за" точкою норми породжує смисл "надмірності названої дії", наприклад: *за-годувати* – *overfeed*, *за-дивитися* – *belostin contemplation*, *за-слухатися* – *delight in listening* тощо.

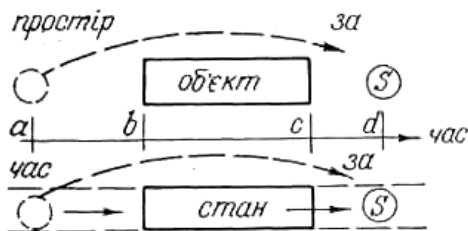

Рис. 2

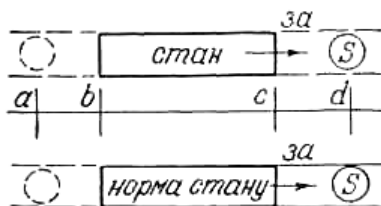

Рис. 3

Розмежування описаних смислів префікса **за-** і вибір відповідних засобів їхнього вираження в англійській мові визначається двома суміжними станами дії суб'єкта, розмежованими відносною точкою в часі. Тут чітко виділяються три моделі відношень, суміжних станів суб'єкта і відповідно три моделі різних аспектних смислів.

1. Названий стан(дія) суб'єкта не існує до відносної точки й існує після неї, тобто за нею. Отже, відношення "за" точкою орієнтира є відношенням за початковою точкою названого стану існування суб'єкта. Наприклад, до певної точки "не дзвонить", за нею – "дзвонить", звідси – "зadzвонить" (*begintoring*). Аналогічно: *не бігати – бігати, забігати* (*begintobustle*) та ін.

2. Протилежне розміщення двох станів суб'єкта щодо точки орієнтира: названий стан існує до точки орієнтира та не існує після неї, за нею. Отже, відношення "за" точкою орієнтира є відношенням за кінцевою точкою названого стану, що й сигналізує про закінчення стану дії в часі, тобто кінець дії. Наприклад, до точки орієнтира *крутив*, після, занею – *не крутив*, звідси – *закрутив*, *закінчив крутити* (*turneditfast*). Таким чином, протилежні аспектні смисли дієслова можуть виникнути не від протилежних значень самого префікса **за-**, а від протилежного розміщення суміжних станів існування суб'єкта щодо точки орієнтира в часі, до якої відношення суб'єкта залишаються незмінними, а саме "за", і тому значення самого префікса **за-** інваріантне. Розглядаючи аналогічне явище в англійській мові, Д. Болінгер дійшов висновку, що англійське *out* має прямо протилежні значення. *Theightsareout* – "не світять", *thestarsareout* – "світять". Пояснення різниці цих смислів було доведено С. О. Гурським: протилежні смисли наведених фраз визначаються протилежним розміщенням суміжних станів при тихсамих відношеннях суб'єкта до його попереднього стану в часі.

3. Названий стан суб'єкта існує і до точки орієнтира, і післянеї, за нею, тому вона не є ні початковою, ні кінцевою точкою, а позначає норму або належну мету тривалості існування суб'єкта в даному стані в часі. Отже, відношення "за" точкою належної норми породжує смисл надмірності дії. Наприклад, до точкиорієнтира *працювати*, після неї, за нею також *працювати*, звідси –*запрацюватися*, *працювати понад міри* (*overwork*).

Викладене можна зобразити графічно, як показано на рис.4.

Тут видно, що різні конкретні однозначні аспектні смисли префіксальних дієслів з префіксом **за-** з'являються внаслідок послідовного сполучення інваріантного значення префікса **за-** з різними змінними кореневими дієсловами, які позначають відповідні стани діяльності й їхнє послідовне існування в часі щодо точки орієнтира.

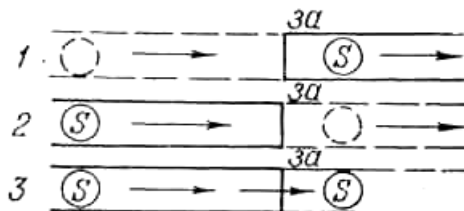

Рис. 4

Розглянемо тепер, якими мовними засобами англійської мови виражаються встановлені три аспектні смислиукраїнських дієслів з префіксом **за-** і яка питома вага кожного з них.

До мовних засобів відносяться морфологічні та лексичні. Морфологічні засоби – це префікси. В нашому дослідженні виявлено 5 англійських префіксів, що відповідають українському **за-**. Це префікси *over-*, *be-*, *en-*, *ge-*, *in-*. Однак вони зустрічаються досить рідко. Загальна кількість вживання морфологічних засобів – 31, в той час як лексичних – 188. Звідси можна зробити висновок, що морфологічні засоби не є типовими для вираження англійською мовою значення українського префікса **за-** у сполученні з різними дієслівними основами.

Тепер спробуємо визначити англійські еквіваленти трьох смислових моделей українського префікса **за-**. Першій моделі (початок дії) відповідає лише одна англійська модель *to begin + V*, наприклад: *to begin + run*. Питома вага цієї моделі становить 47%. Другій моделі (кінець дії) відповідають такі англійські еквіваленти (моделі):

1. *V + R* або його варіант *V + R + (R + N)*, де *R* означає слова типу *up*, *in*, *away*, *off*, *over*. Наприклад, *to hear up – завалити*, *to drive in – забивати*, *to tire out – замучити*, *to take away – забирати*, *to curtain off – завісити*, *to paint over – зафарбувати*, *to break into laughter – засміятися*. Характеризуючи компоненти цієї моделі, можна сказати, що її перший, дієслівний компонент не піддається семантичній класифікації. Другий компонент означає відношення суб'єкта до стану в часі (питома вага 31%). Отже, переважає позначення просторових відношень між об'єктами.

2. *V + A*, наприклад: *To get thick – загустіти*. Перший компонент цієї моделі означає зміну стану, а другий – результативний якісний стан суб'єкта – *thick*, etc.

3. *V + N*, наприклад: *to make secret – засекретити*.

4. *Pr + V*, де символ *Pr* означає префікси, наприклад: *be-bespatter забруднити*, *en-enchant – зачарувати*, *re-remark – зауважити*,

im-imprint – *закріпити* (у пам'яті). Дієслівний компонент і тут не піддається семантичній класифікації.

Загальна кількість морфологічних і лексичних засобів, які відповідають другій смислової моделі, становить 48%.

Третя смислова модель префікса **за-** (надмірність дії) передається англійською моделлю **Pt +V**, тобто дієсловом з префіксом **over**. Наприклад, **overfeed** – *загодувати*. Питома вага цієї моделі – 5%. Те, що на третю модель припадає лише 5%, можна пояснити тим, що в українській мові ця модель дуже нечисленна з огляду на можливість її двозначності. Смысл дієслова з префіксом **за-** може бути віднесений до третьої моделі лише в контексті. Наприклад: *птиця, яку загодовують, не несеться*. Поза контекстом такі дієслова можуть бути віднесені до першої моделі. Цей висновок підтверджується розподілом українських дієслів з префіксом **за-** за моделями, поданими у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" В. М. Білоноженка.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок що при інваріантному парадигматичному значенні українського префікса **за-** його конкретні смисли визначаються співвіднесеними (а) об'єктами у просторі (*він зайшов за будинок*), (б) суміжними станами діяльності одного й того самого суб'єкта в часі щодо точкиорієнтації (*не бігав – за- + бігав = забігав*), (в) видом співвідношення маркованого стану діяльності суб'єкта в часі з точкоюорієнтира: за початковою точкою – початок дії (*заспівав*), закінцевою точкою – кінець дії (*закрутив*), за точкою норми – надмірність дії (*загодував*). Ці типи смислів у англійській мові виражаються такими мовними засобами: а) просторові відношення – прийменниками *behind, beyond*, *over* залежно від об'єкта орієнтації (*він зайшов за будинок – he went behind the house*); б) часові відношення – аспекти дії: початок – лексичними засобами (*to begin + Vto*, 47%), кінець – морфологічними та лексичними в сумі 48%; надмірність – морфологічними (5%). Співвідношення синтетичних і аналітичних засобів вираження відповідних типових аспектичних смислів у двох мовах показує різке розходження між ними: в англійській мові визначені типові смисли виражаються переважно аналітичними засобами, синтетичні становлять не більше 5% і тільки в окремих типах смислів, а не рівномірно.

Література

1. Білоноженко В. М. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.М. Білоноженко. – К., Просвіта. – 2005.
2. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова / Н. Н. Болдырев. – Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под ред. Стернина А. И. – Воронеж, 2001.
3. Гак В. Г. Лексическое значение слова: Лингвистический энциклопедический словарь / В. Г. Гак. – М., 1990. – С. 420–429.
4. Goursky S. The Idiomatic Heart of the English Language / S. Goursky. – Lviv, 1975. – 179–185 p.
5. Егорова Т. А. Роль префиксации как способа словообразования в английском языке в историческом освещении / Т. А. Егорова – Л., 1991.
6. Красногор Е. Ш. Способы выражения длительных и предельных значений в современном английском языке / Е. Ш. Красногор. – М., 1999. – с. 120
7. Кошечая И. Г. Типологическая структура языка / И.Г. Кошечая. – К., 1972.
8. Leech G.N. Semantics: the Study of Meaning / G.N.Leech. – Penguin, 2-d ed. – 1981.

References

1. Bilonozhenko V. M. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / V.M. Bilonozhenko. – K., Prosvita. – 2005.
2. Boldyrev N. N. Kotsept I znachenie slova / N. N. Boldyrev. – Metodologicheskie problem kognitivnoi lingvistiki: nauchnoe izdanie/ pod red. Sternina A. I. – Voronezh, 2001.
3. Gak V. G. Leksicheskoe znachenie slova: Lingvisticheskiy entsyklopedicheskiy slovar / V. G. Gak. – M., 1990. – P. 420–429.
4. Goursky S. The Idiomatic Heart of the English Language / S. Goursky. – Lviv, 1975. – 179-185
5. Egorova T. A. Rol prefiksatsii kak sposoba slovoobrazovaniya v angliiskom yazike v istoricheskom osveschenii / T. A. Egorova. – L.,1991.
6. Krasnogor E. Sh. Sposoby vyrazheniya dlitelnykh I predelnykh znacheniy v sovremennom angliiskom yazike / E. Sh. Kranosnogor. – M., 1999. – P. 120.
7. Koshevaya I. G. Tipologicheskaya structura yazyka / I. G. Koshevaya. – K., 1972.
8. Leech G. N. Semantics: the Study of Meaning / G. N.Leech. – Penguin, 2-d ed. – 1981